

Lieve Eberhard,
in antwoord op je vragen

J.P. VAN DER LAAN-BOELENS

**Lieve Eberhard,
in antwoord op je vragen**

Terugblik van een vrouw op de bezettingstijd

Uitgeverij Bas Lubberhuizen

*Voor mijn kleinkinderen: Jobien, Edzard, Liesbeth, Claartje
Anneke, Lieselotte
Rover, Aike, Anne Hilde
Edze, Sicco
Lotte, Sebas, Lieve, Eline en Edze*

Inhoud

Mama's boek – Anneke Koksma-van der Laan	7
Woord vooraf	9
Proloog	13
1. Woede	15
2. Wat staat ons te wachten?	22
3. Het net trekt dicht	47
4. Gewetensvragen	79
5. Rampzalige dingen gebeuren	98
6. Van huis verdreven	102
7. Weer thuis in de zorgvolle winter van '44-'45	115
Slotwoorden	133
Bijlage	137
Lijst van namen die in het boek voorkomen	143

Mama's boek

Voorwoord bij de tweede druk

Na de uitzending van *Zomergasten* in 2017 hebben verschillende uitgevers Eberhard benaderd met het verzoek om een heruitgave van het boek van onze moeder te mogen verzorgen. Eberhard was zijn hele leven geïnteresseerd in geschiedenis en door de belevenissen van onze ouders had de Tweede Wereldoorlog zijn speciale belangstelling. Hij was van plan een inleidend hoofdstuk te schrijven bij deze heruitgave, maar helaas is dit hem niet gegund.

Mama sprak bij het verschijnen van haar boek in april 1987 de volgende woorden: 'In gedachten zie ik mij weer zitten op 17 augustus 1983 met jou, Gert en jou, Eberhard op een terras in Amsterdam. Daar werd me niet gevraagd door jullie of ik doen wilde wat ik heb gedaan. Het werd me opgedragen en Eberhard, jij zei streng dat ik binnen de kortste keren een aantal vragen van je kon verwachten. Op 7 september, toen papa en ik je – voor de laatste keer – samen bezochten in Amsterdam, overhandigde je me die vragen. Bij herhaling heb ik je gezegd hoe je me met die vragen hebt geholpen om los te komen van wat mij zoveel jaren heeft bezwaard. Nogmaals, dank je wel. In september 1985 was het geschrift klaar en het was fijn Gert, dat jij je grondig en langdurig met de correctie hebt beziggehouden. Ook zeer bedankt. Kortom groot en klein stonden me bij, bedachten titels en gaven goede raad.'

In mei 1940 woonden onze ouders net een jaar in Rijnsburg, waar ze pasgetrouwd vanuit Groningen naartoe verhuisd waren

om daar een dokterspraktijk over te nemen. Papa was 29, mama was 25 jaar en Joke was een baby van drie maanden.

Als kind ben je geneigd het leven te nemen zoals het komt, maar nu ik ouder ben, besef ik hoe moedig mijn ouders waren. Ook vind ik het bijzonder dat zulke jonge mensen zo'n belangrijke rol hadden in het Rijnsburgse verzet tegen de Duitse bezetters.

Anneke Koksma-van der Laan

Woord vooraf

Na de Tweede Wereldoorlog verstreken bijna veertig jaren waarin ik geen behoefte had te beschrijven wat er gebeurd was in mijn naaste omgeving in de jaren 1940-1945.

In september 1983 overhandigde mijn zoon Eberhard mij vragen over de oorlogs- en bezettingstijd die losmaakten wat in mijn herinnering lag opgeslagen aan persoonlijke ervaringen.

Plotseling was ik mij ervan bewust dat het van belang kon zijn om die ervaringen aan de volgende generaties door te geven.

Ik heb getracht mijn verhaal te schrijven aan de hand van deze vragen, die in het boek in een bijlage zijn opgenomen.

Er zijn weinig boeken over de Tweede Wereldoorlog door vrouwen geschreven. Ook dat is een reden voor publicatie.

Aankondiging van de
vestiging als arts in
Rijnsburg, 1938.

ADVERTENTIËN
Gevestigd te RIJNSBURG
E. E. v. d. LAAN
ARTS,
ten huize van
H. G. JONKER
ARTS,
om gezamenlijk de practijk voort te
zetten.
Rapenburg 1, Rijnsburg.

Aankondiging van het
huwelijk van Edzard van
der Laan en Jobien Boe-
lens in 1939.

E. E. VAN DER LAAN,
Arts,
en
JO P. BOELENS,
geven U kennis van hun voorge-
nomen huwelijk, waarvan de vol-
trekking D.V. zal plaats hebben
op Dinsdag 4 April.
Huwelijksinzegening te 14 uur
in de Zuiderkerk, Zuiderstations-
straat te Groningen, door den
Weleerw. Heer Ds E. v. d. Laan
te Zuidlaren.
Receptie op den trouwdag in
Rest. „Riche”, Vischmarkt, van
15.30—17 uur.
Rijnsburg, Rapenburg 1.
Groningen, Emmasingel 26.
18 Maart 1939.

Trouwfoto 4 april 1939.

Proloog

Rijnsburg, september 1983

Lieve Eberhard,

'De tijd vertekent'

Met deze woorden dek ik mij bij voorbaat in tegen wat waarschijnlijk historisch gezien niet altijd helemaal correct zal schrijven, over wat er gebeurd is, zolang geleden.

Ik vind het fijn dat jij zoveel belangstelling hebt voor onze ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog en voor het verband tussen onze ervaring en de officiële geschiedschrijving.

Mijn geschrift zal wel rommelig van opzet worden: eerst beschrijf ik onze belevenissen tijdens de oorlogsdagen, vervolgens hoe het leven geleefd werd in bezettingstijd; ik zal informatie geven over de zaken waarnaar je vraagt en over gebeurtenissen schrijven die we van dichtbij meemaakten. Je vragen zal ik zoveel mogelijk in chronologische volgorde beantwoorden. Ik begin mijn verhaal in september 1939.

Woede

In mijn herinnering zie ik me staan onder de beuk in de tuin, op een mooie middag eind augustus, even weg uit het geroezemoes in de apotheek waar ik heel druk bezig was die middag. Het was warm in de tuin en doodstil, er bloeide veel en plotseling trof me de tegenstelling tussen het kleine paradijsje op het Rapenburg, waarin ik leefde, en de ellende die de mensen honderden kilometers oostwaarts in Europa meemaakten, zoals wij vernamen uit de kranten en via de radio. Op dat ogenblik bewoog zich de baby in mijn buik en ik zei hardop en heel zeker: ‘Nou, koest maar Eberhardje, wij houden het hier wel rustig.’

Na de Duitse inval in Polen was er mobilisatie in Nederland en het gesprek van de dag ging vaak over de vraag: zou er hier ook oorlog komen? Velen (ik ook) dachten, en ieder hoopte, dat die ellende onze deur voorbij zou gaan. Stel je voor, die Duitsers waren niet gek, en ze wisten heel goed hoe keurig neutraal Nederland was geweest in de oorlog van 1914-1918. 't Was jammer, die narigheid voor zovelen in Midden-Europa, maar dat zou wel geregeld kunnen worden zonder verder bloedvergieten. Min of meer in deze trant denkend leefden we toe naar het moment waarop ons inderdaad overkwam wat we nauwelijks of niet voor mogelijk hadden gehouden. Achteraf bezien komt me deze gemoedsgesteldheid bijna onbegrijpelijk voor.

Na de mooie herfst kregen we een hele strenge winter en het werd druk in praktijk en huis. Mijn zusje Ina kwam begin december om me te helpen in de apotheek, en Edzard lag vele nachten weinig in zijn bed. We werden volledig in beslag genomen door de beslommingen in onze 'microwereld', en we hadden veel plezier met nieuwe vrienden en kennissen. In plaats van Eberhardje maakte Joke haar entree.

De gemobiliseerde militairen die in onze contreien waren gelegerd, amuseerden zich opperbest en ook dat gaf de burgers moed. In de week vóór de 10e mei kwamen vader en moeder Boelens logeren. Vader ging na de zondag naar huis, moeder zou een weekje blijven.

In de nacht van de 10e mei hoorde ik een hevig gerommel in de lucht. Ik maakte Edzard wakker, we draaien aan de knop van de radio en hoorden zeer ontdaan dat de Duitsers Nederland waren binnengerukt. Het gerommel in de lucht werd heviger, we keken naar buiten en zagen, laag over ons, grote vliegtuigen met een hakenkruis erop richting Valkenburg vliegen. O God, dat waren Duitse vliegtuigen! Bijna lam van schrik draaiden we weer aan de knop van de radio en hoorden dat grote golven (zoals men zei) vliegtuigen overal bezig waren parachutisten neer te laten en dat de toestand op het vliegveld Valkenburg heel ernstig was. We keken elkaar aan en de een zei tegen de ander: Niet veilig achter de waterlinie, maar in de vuurlinie zitten we! Hoe was het mogelijk dat ze, hemelsbreed gezien, minder dan 2 kilometer bij ons vandaan aanwezig waren? Waarom had de regering ons niet voorbereid op deze mogelijkheid? Iets moest ze wel hebben vermoed; later hoorden wij dat er in de avond van de 9e mei bevel was gegeven om de in het vliegveld Valkenburg gelegen drainagebuizen vol water te laten lopen. Daardoor was het vliegveld drassig geworden en de gelande toestellen zouden niet meer kunnen opstijgen. Ik rende naar de opkamer waar moeder sliep, om haar te zeggen dat er oorlog was uitgebroken en dat ze helaas niet naar huis kon gaan. Ze zei alleen: 'Dat is wel jammer, en hoe

laat is het kind?’ ‘Bijna vijf uur,’ meldde ik. Moeder liet weten dat ze voorlopig nog slapen wilde. Dat ging ze doen. ‘Ze blijft eerst nog slapen, hoe bestaat het?’ zei ik tegen Edzard, die me vertelde dat hij een noodhospitaal ging inrichten in de Openbare School in de Kerkstraat, en dat hij meteen naar de burgemeester ging om overleg te plegen.

Rookwolken stegen op uit Valkenburg en er werd geschoten. In ons dorp was een onderdeel van de bereden artillerie ondergebracht en een kleine groep rekruten onder leiding van kapitein Tonnet. Hij was een beroemd ruiter die deelgenomen had aan de Olympische Spelen. Vóór half zeven werd Edzard zijn eerste gewonde toevertrouwd: een luitenant die met kapitein Tonnet bij de Sandtlaanbrug poolshoogte ging nemen, kreeg van één van de aan de Katwijkse kant van de brug gearriveerde Duitsers een kogel door z'n helm in het hoofd. De kogel kwam er weer uit en de man had, door beschadiging in z'n hoofd, spraakstoornissen. Infanteristen kwamen in het dorp en legerden zich voornamelijk in de Hofstraat en de daaraan grenzende tuinen. Ze schoten met hun geweer op de laagvliegende Duitse vliegtuigen, ook vanuit onze tuin, en het was een wonder dat er toen geen doden vielen. Edzard liet via een ijlbode weten dat er geen spreekuur zou zijn, ik moest maar regelen wat ik kon. Het noodhospitaaltje lag in de vuurlinie, het moest verplaatst worden naar een school aan de noordkant van de Vliet. Wilde ik, om het goede voorbeeld te geven, zo gauw ik tijd had, lakens en slopen naar die school laten brengen? Gelukkig had Edzard in de winter van '39-'40 een EHBO-vereniging opgericht. De leden ervan werden meteen naar het hospitaaltje ontboden en ze hebben daar gedurende de oorlogsdagen geholpen met verzorgen en verplegen.

Al gauw die eerste dag kwamen er meerdere gewonden, zowel militairen als burgers. Ik voorzag de soldaten in onze achtertuin van koffie en ze vertelden optimistisch (toen nog) dat die moffen een lelijke pijp zouden roken. Engeland en Frankrijk namen vast en zeker al spoedmaatregelen om ons te helpen. Moeder was be-

neden gekomen en had – kalm als altijd – gezegd: ‘Het treft goed dat ik hier ben, nu kan ik mooi op Joke passen, want je zult je handen vol krijgen. Zet dat kind in haar kinderwagen en zet die in het korte gangetje.’ ‘Waarom daar?’ vroeg ik verbluft. ‘Omdat daar geen ramen zijn,’ antwoordde moeder op een toon van ‘gebruik je verstand’: ‘Ze kan dan geen glasscherven in haar snoetje krijgen als de ramen worden kapotgeschoten.’ Daar had ik niet aan gedacht, ’t kind lag in de wieg voor het opengeschoven slaapkamerraam.

Steeds grotere rookwolken stegen op uit Valkenburg. Ontzet en bang stond ik ernaar te staren en plotseling zag ik een paar Nederlandse vliegtuigen boven ons richting Valkenburg vliegen. Ik vond het hartverwarmend en moedgevend en ik dacht, bij wijze van gebed: help ze, help ze. Plotseling stortte een van onze vliegtuigen brandend naar beneden. Ik kreeg een raar, dik gevoel van bodemloze haat en machteloze woede in m’n keel. Witheet van nijd hoopte en wenste ik grof dat die Duitse krenge naar beneden zouden storten – allemaal. Tóén en dáár veranderde ik in één moment van een redelijk vredelievend mens in een moordzuchtig wezen. Ik liep terug naar huis, regelde in de praktijk een en ander, hield me bezig met het werk in de apotheek, beluisterde zoveel mogelijk de radio tussendoor en werd haast dol van al de berichten en geruchten die ik hoorde. Toen het even rustig was in de apotheek sjouwde ik het grootste deel van m’n mooie lakens en slopen achter op de fiets naar de school aan de Vliet, waar Edzard druk bezig was met het verzorgen van gewonde militairen en burgers. In Valkenburg waren veel gewonden. Voor zover ze daartoe in staat waren, probeerden ze over de Rijn naar Rijnsburg te ontsnappen. Ze vertelden dat er veel doden waren in Valkenburg en dat de toestand hachelijk was.

In de vooravond werd thuis aangebeld door een gewonde militair, die erg van streek was en niet goed uit z’n woorden kon komen. Ik besloot hem zelf even naar het hospitaaltje te brengen. Dan zag ik Edzard ook nog! Moeder paste wel op kind, telefoon

en huis. Edzard had juist 23 hechtingen gelegd in een Amsterdammer die in Valkenburg gevochten had. Hij was een grote stevige vent. Edzard zei, opgelucht vanwege het klaren van deze moeilijke klus: 'Da's gebeurd.' Meteen probeerde de gewonde z'n tors te verheffen van de tafel waarop hij geholpen was en hij zei heel beslist: 'Nou ga ik weer op die vuile rotzakken af.' Dat ging niet door. Edzard ging zich bezighouden met 'mijn' militair en ik liep naar huis waar moeder mij vermanend zei, dat ik niet zo onvoorzichtig met zo'n vreemde man mee had moeten gaan: 'Hij keek naar je of hij je wilde opeten.' Moe en snauwerig vertelde ik haar dat haar fantasie nog groter was dan haar moed. In die tijd hadden moeders nog wel eens het laatste woord en met een 'Nou, die niet horen wil, die moet maar voelen. Welterusten,' ging ze statig richting opkamer. Licht beschaamd ging ik haar na, bedankte haar voor al de steun en zei dat ik blij was dat ze me bijstond, ook omdat Edzard's nachts niet thuis zou komen.

Vooraf 's nachts probeerden gewonden, met of zonder familie, in een bootje over de Rijn naar Rijnsburg te komen. Een kleine stevige sergeant ging elke nacht de Valkenburgse weg langs om gewonden te zoeken. Als ze niet lopen konden, bracht hij hen op z'n rug naar 't noodhospitaal.

Er kwam weinig van slapen 's nachts; woede en onzekerheid beheersten me. De tweede dag begon het Nederlandse leger met zwaar geschut vanuit de buurt van Noordwijk op het bezette Valkenburgse vliegveld te schieten. Dat schieten ging met grote regelmaat over ons heen en bij elke enorme plof schokte de baby in haar kinderwagen. 't Was een sneu gezicht en ik dacht benauwd: misschien houdt ze er wel iets aan over. Een mens kan meer verdragen dan hij denkt te kunnen: het schieten duurde tot de capitulatie en na twee dagen drong het gebulder nog nauwelijks tot ons door. Dit tot grote verbazing van twee militaire collega's van Edzard, die hem op de vierde dag kwamen helpen in het hospitaal, en die elke plof opmerkten, zoals wij dat de tweede dag had-

den gedaan. De gewonden uit Valkenburg, die 's nachts met grote regelmaat in het noodhospitaal werden gebracht, vertelden dat er nauwelijks nog iets te eten was. Wij vonden dat afschuwelijk maar we konden aan die situatie niets veranderen.

De stroom van geruchten en berichten hield aan: de Duitsers zouden zich – verkleed als geestelijken (nonnen e.d.) onder de burgerbevolking mengen; de regering zou naar Zeeland uitwijken; Juliana was met de kleintjes naar Engeland gebracht; de Koningin wilde zich bij het leger voegen (waar?) enz. enz. Groot was de ontsteltenis en verslagenheid, toen ons officieel via de radio werd meegedeeld in de ochtend van de 14e mei dat 'in het stadium waarin de strijd thans is getreden, de regering het noodzakelijk heeft geacht, in het belang van het land en zijn overzeese gebiedsdelen en ter bewaring onder alle omstandigheden van haar volledige (sic) vrijheid van handelen, de zetel van het bewind te verplaatsen. H.M. de Koningin en haar ministers hebben zich daarom naar elders begeven.' Wij voelden ons zeer verlaten. Hoe moest dat nu gaan met 'God, Nederland en Oranje?' Erger kon de toestand nauwelijks worden, dachten wij. Fout gedacht. Later op die vreselijke 14e mei zagen wij in de verte zwarte wolken en hoorden we via de radio over het afschuwelijke bombardement van Rotterdam. Hoeveel doden en gewonden er waren, wisten we niet. Later hoorden we dat 80.000 Rotterdammers hun hebben en houden verloren door dat bombardement. Nogmaals, hoevelen die hen lief waren, omgekomen, zwaar gewond of voor altijd invalide waren, was niet bekend. In de vroege avond van de 14e mei hoorden wij, vol onbegrip, via de radio dat generaal Winkelman bevel had gegeven de hopeloze strijd te staken. Na de bekendmaking klonk het Wilhelmus door de radio, en nooit daarvoor of daarna heb ik zo van harte gehouden van het lied van mijn land. In de vredige dagen van voorheen vond ik het soms mal om, zoveel honderd jaren na dato, namens 'Vader Willen', met nadruk te melden dat ik de Koning van Spanje altijd trouw had geëerd en dat ik ook nog van Duitsen bloed was. Na de bekendmaking van de capitulatie